

Historia Slavorum Occidentis
2023, R. 13, nr 1 (36)
ISSN 2084-1213
DOI: 10.15804/hsohso230104

KRZYSZTOF OŻÓG (KRAKÓW)

ORCID: 0000-0001-6771-7813

Litterati w otoczeniu Władysława Łokietka około 1320 r.

Słowa kluczowe: *litterati*; kancelaria; dyplomacja; Władysław Łokietek; proces polsko-krzyżacki

Keywords: *litterati*; chancellery; diplomacy; Vladislaus the Short; Polish-Teutonic trial

Abstract: The article presents a group of 26 *litteratorum* (clerics with university education) and their activities in the diplomacy and monarchical chancellery of Vladislaus the Short, and in the Polish-Teutonic trial between 1314 and 1323.

Odradzające się za panowania Władysława Łokietka Królestwo Polskie do normalnego funkcjonowania w świecie chrześcijańskim potrzebowało grupy osób wykształconych, zaangażowanych w kancelarii monarszej, dyplomacji, radzie oraz na dworze władcy. W ówczesnej Europie wiedza i pismo stały się niezbędne w zarządzaniu państwem, prowadzeniu polityki i w stosunkach między państwami oraz w relacjach ze Stolicą Apostolską. Coraz bardziej znacząca rola w aparacie państwowym przypadła osobom z wyższym, uniwersyteckim wykształceniem¹. Pod tytułowym pojęciem *litterati* rozumiem osoby z poświadczonym wykształceniem uniwersyteckim w sztukach wyzwolonych, prawie kanonicznym, rzymskim, medycynie i teologii,

¹ Zob. B. Guenée, *L'Occident aux XIVe–XVe siècles. Les états*, Paris 1981, s. 133–150, 189–204, 276–284; *Die Rolle der Juristen bei der Entstehung des modernen Staates*, hrsg. von R. Schnur, Berlin 1986; *Les serviteurs de l'État au Moyen Âge. Actes du XXIXe Congrès de la SHMESP (Pau 1998)*, Paris 1999.

choć nie zawsze legitymujące się uzyskanym stopniem. W wielu przypadkach Polacy studiujący w ówczesnych uniwersytetach włoskich i francuskich z rozmaitych powodów nie osiągnęli stopni. Przeważnie było to związane z wysokimi kosztami promocji magisterskiej czy doktorskiej, a także statutowymi wymogami odnoszącymi się do czasu trwania studiów². O zakwalifikowaniu osoby wykształconej do otoczenia Władysława Łokietka decydował fakt służby dla władcy i monarchii, która miała różnorodny charakter i nie zawsze wiązała się ze sprawowaniem urzędu, przynależnością do dworu lub rady królewskiej, wpływem na decyzje władcy czy też częstą obecnością u boku panującego. W tym sensie pojęcie „otoczenia monarszego” ma szerszy charakter wychodzący poza przyjmowane w polskiej historiografii jego rozumienie³. W artykule uwagą obejmę okres od przejścia przez Władysława Łokietka władzy nad Wielkopolską w 1314 r. do zakończenia dyplomatycznych działań w Awinionie związanych z wyrokiem w procesie polsko-krzyżackim w 1323 r. Jest to wybór nieco arbitralny, ale pozwoli on na uchwycenie osób z wykształceniem uniwersyteckim zaangażowanych w dyplomatyczne zabiegi o koronę królewską dla księcia Władysława, służbę w kancelarii i na dworze oraz w proces polsko-krzyżacki.

Dawniejsze badania nad grupą wykształconych w służbie Władysława Łokietka koncentrowały się na personelu jego kancelarii oraz osobach zaangażowanych w inowrocławski proces polsko-krzyżacki⁴. Systematyczne studia dotyczące udziału osób z wykształceniem uniwersyteckim w służbie Królestwa Polskiego za panowania Łokietka w latach 1306–1333 przeprowadził niżej podpisany. Ustalenia zawarte w monografii opublikowanej w 1995 r. zostaną spożytkowane w niniejszym arty-

² Zob. R.Ch. Schwinges, *Student Education, Student Life*, [w:] *A History of University in Europe*, vol. 1: *Universities in the Middle Ages*, ed. H. de Ridder-Symoens, Cambridge 1992, s. 231–241; J. Schmutz, *Juristen für das Reich. Die deutschen Rechtsstudenten an der Universität Bologna 1265–1425*, t. 1, Basel 2000, s. 150–171; K. Ożóg, *Intelektualiści w służbie Królestwa Polskiego w latach 1306–1382*, Kraków 1995, s. 11–27; tenże, *Elity intelektualne w Polsce średniowiecznej. Stan i perspektywy badań*, [w:] *Genealogia – stan i perspektywy badań nad społeczeństwem Polski średniowiecznej na tle porównawczym*, red. J. Pakulski, J. Wroniszewski, Toruń 2003, s. 181–186.

³ Zwięzłego przeglądu definicji „otoczenia monarchy” w polskiej historiografii dokonał Jerzy Sperka w pracy: *Otoczenie Władysława Opolczyka w latach 1370–1401*, Katowice 2006, s. 15–16.

⁴ S. Kętrzyński, *Do genezy kanclerstwa koronnego*, *Kwartalnik Historyczny* 42 (1928), s. 721–731; K. Maleczyński, *Zarys dyplomatyki polskiej wieków średnich*, cz. 1, Wrocław 1951, s. 250–255, 283–289; K. Jasiński, *Uwagi nad kancelarią Władysława Łokietka i Kazimierza Wielkiego*, *Zapiski Towarzystwa Naukowego w Toruniu* 19 (1953), s. 77–85; H. Chłopocka, *Procesy Polski z Zakonem Krzyżackim w XIV wieku*, Poznań 1967, s. 20–30, 61–90, 203–208.

kule⁵. Istotne znaczenie dla tytułowego zagadnienia mają prace Anny Adamskiej poświęcone arengom w dokumentach Łokietka oraz personelowi kancelaryjnemu i Zbigniewowi ze Szczyrzyca, kanclerzowi dwóch ostatnich Piastów na polskim tronie⁶. Ponadto o roli kanclerzy krakowskich w elicie władzy za panowania Łokietka szereg ważnych ustaleń poczynił Andrzej Marzec⁷.

Bardzo ważną dla funkcjonowania średniowiecznego państwa instytucją stała się kancelaria. Wiązało się to z rolą pisma, szczególnie zaś dokumentu monarszego jako niezbędnego instrumentu w sprawowaniu władzy. Za rządów Wacława II w Królestwie Polskim nie doszło do uformowania się jednej centralnej kancelarii dla całego państwa, bowiem po jego koronacji dokumenty dla polskich poddanych wystawiała czeska kancelaria królewska⁸. Po okresie dzielnicowym pozostały więc urzędy kanclerzy w poszczególnych ziemiach. Władysław Łokietek po objęciu władzy w 1306 r. w Królestwie Polskim po śmierci ostatnich Przemyślidów utrzymał te urzędy kanclerskie i w zależności od dzielnic, w której przebywał, czynności urzędowe spełniał z reguły kanclerz z danej dzielnicy⁹. Jednakże coraz większego znaczenia nabierało kanclerstwo krakowskie ze względu na to, że na Wawelu była główna siedziba Władysława Łokietka oraz jego dworu i tu każdego roku kilka miesięcy rezydował, a ponadto często objeżdżał Małopolskę. Hierarchiczne pierwszeństwo kanclerza krakowskiego wyraźnie widać w licznych dokumentach monarszych¹⁰. Z czasem ukształtował się system stałej obecności przy monarsze wszystkich kanclerzy dzielnicowych, którzy towarzyszyli mu w czasie objazdów po państwie oraz pobytów na

⁵ K. Ożóg, *Intelektualiści w służbie*, s. 29–48.

⁶ A. Rybicka-Adamska, *Zbigniew ze Szczyrzyca, kanclerz Władysława Łokietka i Kazimierza Wielkiego*, *Nasza Przeszłość* 78 (1992), s. 151–167; A. Adamska, *Arengi w dokumentach Władysława Łokietka. Formy i funkcje*, Kraków 1999, s. 25–28, 143–165.

⁷ A. Marzec, *Urzednicy małopolscy w otoczeniu Władysława Łokietka i Kazimierza Wielkiego (1305–1370)*, Kraków 2006, s. 105–108; tenże, *Rada królewska w monarchii Kazimierza Wielkiego*, [w:] *Narodziny Rzeczypospolitej. Studia z dziejów średniowiecza i czasów wczesnonowożytnych*, red. W. Bukowski, T. Jurek, t. II, Kraków 2012, s. 810–812.

⁸ T. Jurek, *Polska pod rządami obcego króla. Rządy czeskie w latach 1291–1306*, [w:] *Król w Polsce XIV i XV wieku*, red. A. Marzec, M. Wilamowski, Kraków 2006, s. 203–205; L. Jan, *Václav II. Král na stříbrném trůnu 1283–1305*, Praha 2015, s. 412–417.

⁹ F. Sikora, *Ze studiów nad średniowiecznymi kancelariami polskimi*, *Studia Historyczne* 16 (1973), s. 31–35; K. Ożóg, *Intelektualiści w służbie*, s. 33.

¹⁰ S. Kętrzyński, *Do genezy kanclerstwa*, s. 726–727; K. Ożóg, *Intelektualiści w służbie*, s. 33–34; A. Marzec, *Rada królewska*, s. 810–813.

Wawelu¹¹. Na urzędy kanclerskie Łokietek powoływał duchownych, którzy często posiadali wykształcenie uniwersyteckie.

W 1313 r. kanclerzem kujawskim (brzeskim) został mianowany Jan (Jasiek), dawny student boloński, notariusz księcia Władysława w latach 1290–1295, podkanclerzy sieradzki w 1295 r. i podkanclerzy krakowski od 1307 do 1309 r.¹² Urząd kanclerza kujawskiego pełnił do 1318 r., po czym Łokietek powierzył mu kanclerstwo łączyckie, które dzierżył do 1332 r.¹³ W 1314 r., po objęciu Wielkopolski, książę Władysław mianował na kanclerstwo wielkopolskie archidiakona poznańskiego Filipa z Miłosławia, herbu Doliwa, syna Markusza kasztelana biechowskiego, który studiował prawo kanoniczne w Bolonii (poświadczony tam w latach 1302–1303)¹⁴. Z kolei w następnym roku urząd kanclerza sieradzkiego Łokietek oddał w ręce magistra Franciszka z Krakowa, kanonika i kanclerza kapituły katedralnej krakowskiego (1295–1327), wiernego stronnika księcia w tej kapitule i zarazem przeciwnika Jana Muskaty¹⁵. Uniwersyteckie studia zwieńczone stopniem magistra sztuk wyzwolonych odbył on zapewne w Paryżu, gdzie studiował również jego krewniak Hanko. Ponadto Franciszek zdobył tam wykształcenie w prawie kanonicznym, bowiem raz został określony w źródłach jako doktor dekretów. Ponieważ z tym stopniem nie występuje w wielu innych dokumentach, więc można przyjąć, że studiów prawnych nie ukończył jako doktor¹⁶. W 1316 r. został on przesunięty przez Władysława Łokietka na kanclerstwo krakowskie i na tym urzędzie służył mu do swej śmierci w 1327 r.¹⁷ W charakterze notariusza księcia występował w dokumentach od 1314 r. wykształcony w prawie kanonicznym Zbigniew ze Szczyrzyca, herbu Drużyna¹⁸.

¹¹ S. Kutrzeba, *Urzędy koronne i nadworne w Polsce ich początki i rozwój do r. 1504*, Przewodnik Naukowy i Literacki 31 (1903), s. 698–702, 769–778, 865–871; F. Sikora, *Ze studiów*, s. 31–35.

¹² K. Ożóg, *Intelektualiści w służbie*, s. 29, 132; A. Adamska, *Arengi w dokumentach*, s. 152–153.

¹³ K. Ożóg, *Intelektualiści w służbie*, s. 30, 132; A. Adamska, *Arengi w dokumentach*, s. 152–153.

¹⁴ J. Bieniak, *Wielkopolska, Kujawy, ziemia sieradzka i łączycka wobec problemu zjednoczenia państwowego w latach 1300–1306*, Toruń 1969, s. 161–162; K. Ożóg, *Intelektualiści w służbie*, s. 29, 129–130; A. Adamska, *Arengi w dokumentach*, s. 147.

¹⁵ Z. Kozłowska-Budkowa, *Franciszek z Krakowa*, [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. VII, Kraków 1948–1958, s. 77; K. Ożóg, *Intelektualiści w służbie*, s. 29–31, 130; A. Adamska, *Arengi w dokumentach*, s. 148.

¹⁶ K. Ożóg, *Intelektualiści w służbie*, s. 118–119.

¹⁷ Tamże, s. 119, 130; A. Adamska, *Arengi w dokumentach*, s. 148.

¹⁸ K. Ożóg, *Intelektualiści w służbie*, s. 30; A. Rybicka-Adamska, *Zbigniew ze Szczyrzyca*, s. 152–154; A. Marzec, *Urzednicy małopolscy*, s. 64–65.

Rok później został on mianowany podkanclerzym krakowskim i zgodnie współdziałał z Franciszkiem z Krakowa do 1320 r., kiedy przeszedł na kanclerstwo sieradzkie, które dzierzył przez osiem lat, aby w 1328 r. objąć urząd kanclerza krakowskiego¹⁹. Za urzędowania Zbigniewa podkanclerstwo krakowskie zaczęło nabierać większego znaczenia w monarchii, ponieważ towarzyszył on często Łokietkowi w objazdach pozamałopolskich i przez jego ręce przechodziły dokumenty monarsze w tych dzielnicach z pewnym naruszeniem kompetencji miejscowych kanclerzy, niejako w ich zastępstwie²⁰. To właśnie Zbigniew ze Szczyrzyca jako pierwszy z podkanclerskich krakowskich w 1316 r. wystąpił na dokumencie wystawionym przez Władysława Łokietka dla magistra medycyny Mikołaja w formule *datum per manus* z tytułem podkanclerzego dworu (*subcancellarius curie nostre*)²¹. Można to uznać za początek przekształcania urzędu podkanclerzego krakowskiego w urząd podkanclerzego dworu działającego przy władcy na całym terytorium Królestwa w charakterze zastępcy wszystkich kanclerzy dzielnicowych²². W 1318 r. Łokietek powołał jeszcze dwóch wykształconych w Bolonii w prawie kanonicznym duchownych na stanowiska kanclerskie, tj. Jana Grotowica na kanclerstwo kujawskie (do 1326 r.) i Nankera na kanclerstwo sieradzkie (1318–1320)²³.

Śmierć Jana Muskaty spowodowała pewne zmiany na stanowiskach kanclerskich, bowiem Nanker przy poparciu króla Władysława został w 1320 r. biskupem krakowskim, na urząd podkanclerzego krakowskiego zaś został mianowany Piotr Szrzyk z Fałkowa, herbu Doliwa, wykształcony w prawie kanonicznym w jednym z uniwersytetów włoskich²⁴. Od 1322 r. do śmierci króla występował on w dokumentach monarszych z tytułem podkanclerzego dworu. Piotr Szrzyk umacniał w ten sposób swoją pozycję w elicie władzy i kontynuował proces przekształcania podkanc-

¹⁹ A. Rybicka-Adamska, *Zbigniew ze Szczyrzyca*, s. 154–156; K. Ożóg, *Intelektualiści w służbie*, s. 30–31, 111–112, 144; A. Adamska, *Arengi w dokumentach*, s. 164.

²⁰ S. Kutrzeba, *Urzędy koronne*, s. 641–644, 765–774, 869–871; S. Kętrzyński, *Do genezy kanclerstwa*, s. 721–731; K. Ożóg, *Intelektualiści w służbie*, s. 30.

²¹ *Kodeks dyplomatyczny Wielkopolski*, wyd. [I. Zakrzewski], t. II, Poznań 1878 (dalej KDW), nr 982.

²² A. Rybicka-Adamska, *Zbigniew ze Szczyrzyca*, s. 154–155; K. Ożóg, *Intelektualiści w służbie*, s. 30.

²³ Z. Budkowa, *Nanker*, [w:] PSB, t. XXII, Wrocław 1977, s. 514–515; J. Wroniszewski, *Ród Rawiczów. Warszowice i Grotowice*, Toruń 1992, s. 96–98; K. Ożóg, *Intelektualiści w służbie*, s. 109–110, 133, 139; A. Adamska, *Arengi w dokumentach*, s. 151, 157.

²⁴ F. Kiryk, *Piotr z Fałkowa*, [w:] PSB, t. XXVI, Wrocław 1981, s. 396–397; K. Ożóg, *Intelektualiści w służbie*, s. 30–31, 140; A. Adamska, *Arengi w dokumentach*, s. 160.

lerstwa krakowskiego w urząd dworski²⁵. Tak więc Łokietek od 1314 r. prowadził konsekwentną politykę obsadzania urzędów kanclerskich zaufanymi duchownymi z wykształceniem uniwersyteckim, przede wszystkim w prawie kanonicznym. W interesującym mnie okresie wymienionych wyżej siedmiu kanclerzy i podkanclerzych odgrywało kluczową rolę w kancelarii monarszej i było doradcami Łokietka. Kształtowali oni wizerunek władcy upowszechniany w społeczeństwie przez dokumenty, a także tworzyli program ideowy związany z Królestwem Polskim i dążeniami księcia Władysława do korony królewskiej. Wspomniani kanclerze i podkanclerze koordynowali działania polskich dyplomatów w Stolicy Apostolskiej oraz przygotowania do koronacji królewskiej Łokietka i procesu polsko-krzyżackiego.

Litterati z kancelarii w wystawianych przez władcę dokumentach nadawali ideowy kształt propagandzie monarchicznej, która znajdowała wyraz głównie w arengach oraz tytulaturze panującego. Po 1314 r. szerzej zaczęto stosować w polskiej kancelarii arengi typu majestatycznego, wskazujące na plany koronacyjne Władysława Łokietka. Potwierdza to używana wówczas w dokumentach tytulatura księcia: *heres totius regni Polonie, dux regni Polonie, versus heres totius regni Polonie*²⁶. Ponadto wyrazem tych dążeń była pieczęć pieszka Łokietka, wykonana około roku 1313, z przedstawieniem monarchy w mitrze książęcej z chorągwią i tarczą herbową, na której został umieszczony ukoronowany orzeł²⁷. Z kolei po koronacji w 1320 r. w arengach mocniej gloryfikowano władzę królewską, określając ją jako: *magnifica regum celsitudo, celsitudo regum seu principum, maiestas regalis, dignitas regia, magnifica auctoritas*²⁸. Rozbudowany został katalog cnót władcy chrześcijańskiego, używany w dokumentach Władysława Łokietka. W szczególny sposób podnosiły one hojność monarchy (wynagradzanie zasług poddanych), jego łaskawość, sprawiedliwość, umiłowanie pokoju, rozwagę (roztropność), mądrość, szlachetność i pobożność²⁹. W kreśleniu takiego obrazu władzy i władcy *litterati* z kancelarii wiele czerpali ze wzorów euro-

²⁵ S. Kutrzeba, *Urzędy koronne*, s. 641–644; O. Balzer, *Królestwo Polskie 1295–1370*, t. I–III, Lwów 1919–1920, t. II, s. 216–223, 420–426.

²⁶ O. Balzer, *Królestwo Polskie*, t. II, s. 164–210; Z. Wojciechowski, *W sprawie Regnum Poloniae za Władysława Łokietka*, Lwów 1924, s. 5–35; A. Adamska, *Arengi w dokumentach*, s. 35–37; por. S. Gawlas, „*Verus heres*”. *Z badań nad świadomością polityczną obozu Władysława Łokietka w początku XIV w.*, *Kwartalnik Historyczny* 95 (1988), s. 77–103.

²⁷ Z. Piech, *Ikonoграфия pieczęci Piastów*, Kraków 1993, s. 148–152, 217–218.

²⁸ A. Adamska, *Arengi w dokumentach*, s. 79–82.

²⁹ Tamże, s. 80–83.

pejskich i ukształtowanej pod wpływem myśli politycznej prawników włoskich i francuskich koncepcji suwerennej władzy monarszej, funkcjonującej w wielu środowiskach dworskich, także środkowoeuropejskich. Warto za A. Adamską zauważyć, że wiele areng majestatycznych zostało zapożyczonych z obcych dokumentów monarszych głównie czeskich i węgierskich³⁰.

Stabilizacja państwa Łokietka po 1306 r. i jego koronacja w roku 1320 oraz przyjęta koncepcja władzy monarszej przez kancelarię wpływały na proces tworzenia się jednolitego zespołu symboli władcy i Królestwa Polskiego. Znajduje to odzwierciedlenie m.in. w ikonografii królewskiej pieczęci majestatycznej, sporządzonej z okazji koronacji królewskiej, oraz złotego florena wyemitowanego ok. 1330 r. Na awersie tej pieczęci znajduje się wyobrażenie władcy na tronie w długiej szacie i długim płaszczu, który w prawej ręce dzierży berło zwieńczone trzema kulkami, a w lewej jabłko panowania zwieńczone krzyżem. Na jego głowie z długimi włosami spoczywa korona. W legendzie umieszczony był napis: + WLADISLAVS DEI GRA(TIA) REX POLONIE CRACOUIE SA(N)DOMIR(IE) SIRAD(IE) LANCI(CI)E CUIAVIE. Natomiast na rewersie umieszczony został orzeł w koronie z rozpostartymi skrzydłami z głową uniesioną lekko w górę skierowaną w prawą stronę. Legenda brzmi + S(IGILLUM) WLADISLAI DEI GR(ATI)A REG(IS) POLONIE CRACOVIE SA(N)DOMIR(IE) SIRAD(IE) LA(N)CIC(IE) CVIA(VIE)³¹. Z kolei złoty floren wyemitowany w 1330 r. na awersie miał wyobrażenie króla na majestacie z insygniami władzy z napisem w otoku: WLADISLAVS DI REX, na rewersie zaś umieszczona była postać stojącego biskupa w stroju pontyfikalnym, w geście błogosławieństwa z legendą S STANISLAVS POLE³².

Dyplomacja była ważną sferą funkcjonowania polskiego państwa w przestrzeni międzynarodowej, w którą były zaangażowane osoby z wykształceniem uniwersyteckim. Szczególnie istotną rolę odgrywali duchowni *litterati* w kontaktach Władysława Łokietka i polskiego Kościoła ze Stolicą Apostolską w Awinionie. Po śmierci wielce zasłużonego dla odnowienia Królestwa Polskiego arcybiskupa Jakuba Świnki na stolicę arcybiskupią w Gnieźnie został 1 V 1314 r. wybrany przez tamtejszą ka-

³⁰ Tamże, s. 79–86.

³¹ Z. Piech, *Ikonomia pieczęci Piastów*, s. 151, 252.

³² Tenże, *Symbole władcy i państwa w monarchii Władysława Łokietka i Kazimierza Wielkiego*, [w:] *Imagines potestatis. Rytuły, symbole i konteksty fabularne władzy zwierzchniej. Polska X–XV w. z przykładem czeskim i ruskim*, red. J. Banaszkiwicz, Warszawa 1994, s. 138; B. Paszkiewicz, *Mennictwo Władysława Łokietka*, *Wiadomości Numizmatyczne* 30 (1986), z. 1–2, s. 80–83.

pitulę Borzysław, blisko związany z księciem Władysławem Łokietkiem³³. Wkrótce potem Borzysław udał się do Awinionu wraz z czterema prałatami: doktorem dekretów Piotrem z Bytynia dziekanem poznańskim, Filipem z Miłosławia kanclerzem wielkopolskim, magistrem Janisławem archidiaconem gnieźnieńskim i Andrzejem z Lubieniowa dziekanem gnieźnieńskim. Z wyjątkiem ostatniego wszyscy posiadali wykształcenie uniwersyteckie zdobyte w Italii lub Francji. Piotr z Bytynia legitymował się stopniem doktora dekretów i nawet w latach 1323–1324 wykładał prawo kanoniczne na awiniońskim uniwersytecie³⁴. Głównym zadaniem tego poselstwa było uzyskanie papieskiej prowizji na arcybiskupstwo dla Borzysława oraz przygotowanie w Awinionie gruntu pod petycję o koronę dla Władysława Łokietka³⁵. Z powodu śmierci papieża Klemensa V (zm. 20 IV 1314 r.) i długiego wakansu na Stolicy Apostolskiej poselstwo nie mogło załatwić spraw, dlatego do Polski powrócili Piotr z Bytynia, Filip z Miłosławia i Andrzej z Lubieniowa, w Awinionie zaś pozostał Borzysław z Janisławem. Po wyborze Jana XXII na Stolicę Apostolską (7 VIII 1316 r.) posłowie na nowo podjęli skuteczne starania w powierzonych im sprawach i Borzysław uzyskał 15 I 1317 r. bullę prowizyjną na arcybiskupstwo gnieźnieńskie. Następnie został on mianowany wraz z biskupem włocławskim Gerwardem kolektorem świętopietrza *in toto ducatu Polonie* i w diecezjach chełmińskiej oraz kamieńskiej³⁶. Nowy papież polecił ponadto Borzysławowi, aby doprowadził do pojednania między księciem Władysławem a biskupem krakowskim Janem Muskatą, bowiem konflikt między nimi był przeszkodą w staraniach o koronę dla Łokietka. Arcybiskup miał też za zadanie nakłonić książąt ruskich do poddania się Stolicy Apostolskiej i zachęcić Litwinów do przyjęcia chrztu³⁷. Jednakże Borzysław przed wyruszeniem w podróż powrotną do Polski zmarł w Awinionie 26 lub 27 VI 1317 r.³⁸ Wtedy Jan

³³ J. Korytkowski, *Arcybiskupi gnieźnieńscy: prymasowie i metropolici polscy od roku 1000 aż do roku 1821, czyli do połączenia arcybiskupstwa gnieźnieńskiego z biskupstwem poznańskim*, t. I, Poznań 1888, s. 506–512; J. Nowacki, *Borzysław*, [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. II, Kraków 1936, s. 370–371.

³⁴ J. Bieniak, *Geneza procesu polsko-krzyżackiego z lat 1320–1321 (inowrocławsko-brzeskiego)*, [w:] *Balticum. Studia z dziejów polityki, gospodarki i kultury*, Toruń 1992, s. 49–51; K. Ożóg, *Intelektualiści w służbie*, s. 46, 129–130, 135, 140.

³⁵ T. Jurek, *Od dziedzica Królestwa do króla*, [w:] *Władztwo Władysława Łokietka. 700-lecie koronacji królewskiej*, red. W. Falkowski, P. Tyszka, Warszawa 2022, s. 100–103.

³⁶ KDW, t. II, nr 991, 992; *Monumenta Poloniae Vaticana*, t. III: *Analecta Vaticana 1202–1360*, ed. J. Ptaśnik, Cracoviae 1914, nr 137–139; J. Bieniak, *Geneza procesu*, s. 53–54.

³⁷ K. Ożóg, *Intelektualiści w służbie*, s. 46.

³⁸ J. Nowacki, *Borzysław*, s. 371; T. Jurek, *Od dziedzica Królestwa*, s. 101–103.

XXII udzielił 7 listopada prowizji na arcybiskupstwo gnieźnieńskie magistrowi Janisławowi przebywającemu w Awinionie³⁹. Przejął on prowadzenie polskich spraw w Kurii Rzymskiej i zapewne przygotował grunt w Awinionie pod skierowanie sporu polsko-krzyżackiego do Stolicy Apostolskiej. Wiosną 1318 r. Janisław powrócił do Polski, uczestniczył bowiem w zjeździe sulejowskim⁴⁰.

W czerwcu 1318 r. Władysław Łokietek zwołał do Sulejowa ogólnopolski zjazd (wiec), na którym omawiano kwestię starań o królewską koronę dla polskiego władcy. Uczestniczyli w nim dostojnicy świeccy i duchowni ze wszystkich nieomal ziem państwa, w tym *litterati*: arcybiskup gnieźnieński Janisław, kanclerze: magister Franciszek z Krakowa, Nanker, Jan Grotowic i Zbigniew ze Szczyrzyca oraz kanonik gnieźnieński magister Andrzej z Łuczyc⁴¹. Na tym wiecu w imieniu całego społeczeństwa polskiego została przygotowana przez polski episkopat suplika do papieża Jana XXII z usilną prośbą o koronę dla Łokietka⁴². Podkreślono w niej, że Polska wiele wycierpiała z powodu braku króla oraz że podlega Stolicy Apostolskiej i na znak tego uiszcza świętopietrze (denar św. Piotra). Ponadto wyeksponowano w suplice najazdy ze strony pogan i schizmatyków na Polskę, które powstrzymał dopiero Łokietek, ratując królestwo przed ostateczną ruiną⁴³. Z petycją o koronę dla księcia Władysława zostało wysłane do Awinionu poselstwo na czele z Gerwardem biskupem włocławskim. Towarzyszyli mu wykształceni kanonicy włocławscy magister Bogufał z Kowala, magister Bodzęta z Wrześni i Przeclaw ze Służewa⁴⁴. Ponadto w kurii papieskiej przebywał wówczas dominikanin Dominik, sufragan gnieźnieński, tytularny biskup meteleński, były lektor (wykształcony w jednym z dominikańskich

³⁹ KDW, t. II, nr 995.

⁴⁰ J. Bieniak, *Geneza procesu*, s. 59; tenże, *Wiec ogólnopolski w Żarnowie 3–7 czerwca 1319 r. a geneza koronacji Władysława Łokietka*, Przegląd Historyczny 64 (1973), s. 474, 477.

⁴¹ K. Ożóg, *Intelektualiści w służbie*, s. 35.

⁴² J. Bieniak, *Wiec ogólnopolski w Żarnowie*, s. 469–478.

⁴³ *Vetera Monumenta Poloniae et Lithuaniae gentiumque finitimarum historiam illustrantia*, ed. A. Theiner, t. I, Romae 1860, nr 226; W. Abraham, *Stanowisko kurii papieskiej wobec koronacji Łokietka*, [w:] *Księga pamiątkowa Uniwersytetu Lwowskiego ku czci 500 rocznicy fundacji jagiellońskiej Uniwersytetu Krakowskiego*, Lwów 1900, s. 14–15; T. Jurek, *Od dziezdica Królestwa*, s. 106.

⁴⁴ W. Abraham, *Stanowisko kurii papieskiej*, s. 16–17; J. Pakulski, *Siły polityczno-społeczne w Wielkopolsce w pierwszej połowie XIV wieku*, Toruń 1979, s. 56; J. Bieniak, *Geneza procesu*, s. 49–59; J. Maciejewski, *Działalność kościelna Gerwarda z Ostrowa, biskupa włocławskiego w latach 1300–1323*, Bydgoszcz 1996, s. 128–132; K. Ożóg, *Intelektualiści w służbie*, s. 46, 128–129, 140–141.

studiów generalnych afiliowanych do uniwersytetów) i przeor dominikanów w Poznaniu, a także prawdopodobnie notariusz Władysława Łokietka w latach 1291–1299. W Awinionie współdziałał on z biskupem Gerwardem i wrocławskimi kanonikami w załatwianiu kwestii państwowych⁴⁵. Zabiegi polskiego poselstwa o papieską zgodę na koronację księcia Władysława Łokietka trafiły jednak na przeciwdziałanie dyplomatów Jana Luksemburskiego⁴⁶. Ostatecznie papież bullą z 20 VIII 1319 r. odniósł się z życzliwością do całej sprawy, podkreślając, że:

król [czeski] w tymże Królestwie Polskim żadnego prawa własności czy posiadania nie zdołał dla siebie dochodzić, gdy pełne prawo wspomnianemu księciu [tj. Władysławowi] jako tegoż królestwa przyrodzonemu panu i prawowitemu dziedzicowi w tymże królestwie przysługuje.

Jednak papież nie zajął oficjalnie jednoznacznego stanowiska, pisząc dyplomatycznie:

na razie wstrzymaliśmy się od tego poparcia, o które proszono; skoro nie mamy zamiaru czynić przez to żadnego uszczerbku waszemu prawu i innych wspomnianych proszących, możecie raczej z niego korzystać tak, jak i kiedy będziecie uważali to za stosowne, byleby jednak nie naruszyć prawa kogokolwiek drugiego⁴⁷.

Natomiast w dwóch listach sekretnych skierowanych jeszcze tego dnia do Władysława Łokietka i arcybiskupa Janisława jednoznacznie zgodził się na koronację królewską władcy polskiego i tak napisał do Łokietka:

nadto zbadawszy pilnie sprawę, w której prałaci i kler oraz niektórzy ze szlachty Polski skierowali czcigodnego naszego brata G[erwarda] biskupa wrocławskiego, oddawcę obecnego pisma do Stolicy Apostolskiej, po pilnej naradzie, jaką odbyliśmy nad jej załatwieniem, o ile z Bogiem mogliśmy, zgodziliśmy się na ich

⁴⁵ P. Czaplewski, *Tytularny episkopat w Polsce średniowiecznej*, Roczniki Towarzystwa Przyjaciół Nauk Poznańskiego 40 (1914), s. 133–136; K. Ożóg, *Intelektualiści w służbie*, s. 46–47, 129; A. Adamska, *Arengi w dokumentach*, s. 146; K. Kaczmarek, *Szkoły i studia polskich dominikanów w okresie średniowiecza*, Poznań 2005, s. 404–405.

⁴⁶ *Ioannis Dlugossii Annales seu cronicae incliti Regni Poloniae*, lib. IX, ed. D. Turkowska et alii, Varsaviae 1978, s. 101–102; W. Abraham, *Stanowisko kurii papieskiej*, s. 17–18; J. Šusta, *České dějiny*, Dílu II, Část 2: *Král cizinec*, Praha 1939, s. 424–429; T. Jurek, *Od dziedzica Królestwa*, s. 109–110.

⁴⁷ *Vetera Monumenta Poloniae*, t. I, nr 226; *Ioannis Dlugossii Annales*, lb. IX, s. 102–104; *Jana Długosza Roczniki czyli kroniki sławnego Królestwa Polskiego*, tłum. J. Mrukówna, ks. IX, Warszawa 1975, s. 126–129; W. Abraham, *Stanowisko kurii papieskiej*, s. 28.

życzenia, jak to możesz zobaczyć w piśmie apostolskim skierowanym do arcybiskupa i jego sufraganów⁴⁸.

Tak więc najważniejszy cel polskiego poselstwa został osiągnięty. Również sprawa procesu przeciw zakonowi krzyżackiemu została przez polskich posłów pozytywnie załatwiona, bowiem Jan XXII bullą z 11 IX 1319 r. mianował trzech sędziów: Janisława arcybiskupa gnieźnieńskiego, Domarata biskupa poznańskiego i Mikołaja opata mogileńskiego, którym zlecił przeprowadzenie procesu sumarycznego w sprawie zagarnięcia przez Krzyżaków Pomorza Gdańskiego⁴⁹. Późną jesienią biskup Gerward powrócił do Polski, przywożąc z Awinionu powyższe dokumenty papieskie⁵⁰. Rozpoczęły się przygotowania do koronacji Łokietka w Krakowie, bowiem oświadczenia Jana XXII uznano za jednoznaczne przyzwolenie na ten akt bez względu na roszczenia Jana Luksemburskiego. Równocześnie sposobiono się do procesu z zakonem krzyżackim.

Przy załatwianiu wielu pomniejszych spraw w kurii papieskiej z polskimi wysłanikami współpracował latach 1318–1319 również magister Szymon z Marszowic kanonik wrocławski⁵¹. W związku z procesem inowrocławsko-brzeskim rozmaite działania w Kurii Rzymskiej podejmowali Filip z Miłosławia kanclerz wielkopolski (zmarły w Awinionie 2 II 1322 r.), Jan Grotowic kanclerz kujawski, Piotr z Bytynia doktor dekretów, Stefan z Kościelca archidiakon płocki (wykształcony w Bolonii)⁵² oraz Gerward biskup włocławski i Dominik biskup meteleński. Dwaj ostatni przybyli do Stolicy Apostolskiej z początkiem 1323 r., gdzie zresztą wkrótce zmarli⁵³. Wspomniani *litterati* z dobrym skutkiem przeciwdziałali zabiegom krzyżackim

⁴⁸ W. Abraham, *Stanowisko kurii papieskiej*, s. 33–34 (Dodatek nr II, III); E. Długopolski, *Władysław Łokietek na tle swoich czasów*, Wrocław 1951, s. 194–196; T. Jurek, *Od dziedzica Królestwa*, s. 110–111.

⁴⁹ *Lites ac res gestae inter Polonos Ordinemque Cruciferorum*, t. I: *Causa Junivladislaviae et Brestiae – Cuiaviae anno 1320–1321 acta*, ed. H. Chłopocka, Wrocław 1970 (dalej *Lites*), s. 6–8, 68–70; H. Chłopocka, *Procesy Polski*, s. 20–28; J. Bieniak, *Geneza procesu*, s. 49–59; P. Maćkowiak, *Charakter procesu polsko-krzyżackiego z lat 1320–1321*, *Roczniki Historyczne* 87 (2021), s. 7–11, 13–15.

⁵⁰ J. Maciejewski, *Działalność kościelna Gerwarda*, s. 128–132.

⁵¹ K. Ożóg, *Intelektualiści w służbie*, s. 47, 142.

⁵² Tamże, s. 47, 142; A. Radziwiński, *Stefan (Szczepan) z Kościelca*, [w:] PSB, t. XLIII, Warszawa–Kraków 2005, s. 164–165.

⁵³ J. Maciejewski, *Działalność kościelna Gerwarda*, s. 133–134; P. Czaplewski, *Tytułarny episkopat*, s. 135–136.

zmierzającym do zakwestionowania procesu i podważenia wyroku sądu papieskiego korzystnego dla królestwa⁵⁴. W Awinionie w interesującym mnie okresie działało w sumie dziesięciu polskich duchownych z wykształceniem uniwersyteckim, którzy skutecznie załatwiali najważniejsze sprawy polskiego państwa w kurii papieskiej.

Na odrębną uwagę zasługuje polsko-krzyżacki proces w latach 1320–1321, w którym *litterati* odegrali niezwykle istotną rolę z punktu widzenia interesów królestwa. O dyplomatycznych zabiegach w sprawie procesu w Awinionie i mianowaniu sędziów przez Jana XXII była już mowa⁵⁵. Z kolei król Władysław ustanowił w Sandomierzu 23 III 1320 r. trzech swoich pełnomocników (prokuratorów) na rozpoczynający się proces. Byli to: Filip z Miłosławia kanclerz wielkopolski, Zbigniew ze Szczyrzyca podkanclerzy krakowski i Jan Bródka kapelan królewski⁵⁶. Wszyscy legitymowali się wykształceniem w zakresie prawa kanonicznego. Dodać należy, że Jan Bródka studiował prawo w Bolonii, gdzie poświadczają go źródła w 1313 r.⁵⁷ Prokuratorzy królewscy skutecznie wykorzystywali swoją wiedzę prawniczą w trakcie procesu⁵⁸. Starali się wykazać konieczność zastosowania w postępowaniu procesowym kanonu *Redintegranda* (z *Dekretu Gracjana*), według którego wszystkie rzeczy zagrabione winny zostać natychmiast zwrócone prawowitemu właścicielowi⁵⁹. Już w polskiej skardze na zakon podkreślono, że Krzyżacy pozbawili Władysława Łokietka Pomorza Gdańskiego.

Po rozpoczęciu procesu w Inowrocławiu 14 IV 1320 r. Filip z Miłosławia, Zbigniew ze Szczyrzyca i Jan Bródka wystąpili przeciw nieformalnościom w pełnomoc-

⁵⁴ H. Chłopocka, *Losy wyroku wydanego w 1321 r. na procesie polsko-krzyżackim w Inowrocławiu*, Roczniki Historyczne 31 (1965), s. 153–182; też, *Procesy Polski*, s. 100–105.

⁵⁵ Zob. przypis 49.

⁵⁶ Lites, s. 9–10.

⁵⁷ K. Ożóg, *Intelektualiści w służbie*, s. 133.

⁵⁸ Lites, s. 11–12, 14–16, 19–23, 56–66; K. Tymieniecki, *Studia nad XIV wiekiem*, I: *Proces polsko-krzyżacki z lat 1320–1321*, Przegląd Historyczny 21 (1917–1918), s. 96–97; H. Chłopocka, *Procesy Polski*, s. 28, 66–90; A. Wojtkowski, *Procesy polsko-krzyżackie przed procesem z lat 1320–1321*, Komunikaty Mazursko-Warmińskie 115 (1972), s. 62–71.

⁵⁹ *Corpus iuris canonici, editio Lipsiensis...* instruxit Ae. Friedberg, p. I–II, Lipsiae 1879–1881, p. I, kol. 505–506 (C. 3. q. 1.3. = *Decreti secunda pars, causa III, quaestio I, cap. III*); A. Wojtkowski, *Procesy*, s. 60–64, 70–71; W. Uruszczak, *Spoliatus ante omnia restituendus. Znaczenie prawa kanonicznego w rozwoju ochrony posiadania*, [w:] *Possessio ac iura in re. Z dziejów prawa rzeczowego*, red. M. Mikula, W. Pęksa, K. Stolarski, Kraków 2012, s. 21–22; P. Maćkowiak, *Charakter procesu polsko-krzyżackiego*, s. 14–15.

nictwie Zygryda z Papowa prokuratora krzyżackiego, ze względu na brak w nim informacji, że Zygryd reprezentuje imiennie komturów Gdańska, Gniewu i Świecia. Ponadto stwierdzili, że jego pełnomocnictwo nie miało podpisów braci zakonnych i ich pieczęci ani pieczęci zakonu krzyżackiego⁶⁰. Wobec tego pełnomocnicy królewscy zażądali od sędziów, aby uznali komturów za nieposłusznych z powodu nieobecności przed sądem i skazali tychże zaocznie na oddanie Pomorza Gdańskiego i zapłacenie kosztów procesu⁶¹. Polscy prokuratorzy sprzeciwili się też prośbie pełnomocnika krzyżackiego Zygryda o odroczenie postępowania procesowego do Bożego Narodzenia, aby mógł się on skonsultować z wielkim mistrzem i kapitułą generalną. Podkreślili przy tym, że zgodnie z kanonem *Redintegranda* proces powinien toczyć się przeciw komturom Gdańska, Gniewu i Świecia, którzy posiadali zagrabione Pomorze Gdańskie, a nie przeciw wielkiemu mistrzowi i zakonowi⁶². Wobec takiego stanowiska sędziowie zdecydowali się na naradę, w której wzięli udział także wykształceni duchowni, magistry: Mikołaj dziekan gnieźnieński, Gerlib scholastyk gnieźnieński, Jan cysters łekieński oraz dwaj lektorzy franciszkańscy z Inowrocławia Świętosław i Strogomir⁶³. Po tej naradzie sędziowie zażądali od prokuratora zakonnego, aby stawił się przed sądem 9 lipca z odpowiednimi już pełnomocnictwami i czasowo zawiesili orzeczenie o nieważności *procuratorium* Zygryda oraz zaocznie prowadzenie procesu do wyznaczonego wyżej terminu⁶⁴. Bezpośrednio po tej decyzji sędziów pełnomocnik krzyżacki złożył 15 kwietnia apelację od tego postanowienia sądu do papieża. Z kolei prokuratorzy króla zdecydowanie wystąpili przeciw tej „lekkomyślnej” apelacji, podnosząc, że trzy miesiące są wystarczającym okresem dla Zygryda na porozumienie się z wielkim mistrzem⁶⁵. Kilka dni później, 19 kwietnia, Filip z Miłosławia, Zbigniew ze Szczyrzyca i Jan Bródka pojawili się przed sądem w Brześciu Kujawskim i w przedłożonych *Allegationes* obszerniej ustosunkowali się do krzyżackiej apelacji. W myśl kanonu *Redintegranda* stanowczo domagali się od sądu odrzucenia tej apelacji, do czego sędziowie się przychylni. Wtedy też polscy prawnicy odstąpili od formalnych zarzutów co do *procuratorium* Zygryda z Papowa, ale to jednak nie powstrzyma-

⁶⁰ Lites, s. 5–6, 11–12.

⁶¹ Tamże, s. 11; H. Chłopocka, *Procesy Polski*, s. 71–72.

⁶² Lites, s. 11–12.

⁶³ Tamże, s. 12; K. Ożóg, *Intelektualiści w służbie*, s. 41, 131–132, 137, 142.

⁶⁴ Lites, s. 12; H. Chłopocka, *Procesy Polski*, s. 72.

⁶⁵ Lites, s. 13–14.

ło pełnomocnika zakonnego od wyjazdu z Brześcia Kujawskiego⁶⁶. W tej sytuacji pełnomocnicy królewscy od razu postawili wniosek, aby sąd kontynuował proces pod nieobecność przedstawiciela strony krzyżackiej. Sędziowie uznali stanowisko polskich prokuratorów⁶⁷. Po tym Filip z Miłostawia, Zbigniew ze Szczrzyca i Jan Bródka w imieniu Władysława Łokietka złożyli skargę na zakon krzyżacki i wielkiego mistrza. Uwypuklili w niej, że Krzyżacy napadli zbrojnie na Pomorze stanowiące część Królestwa Polskiego i wyrzucili władcę polskiego z tej ziemi, którą bezprawnie dzierżą z wielką szkodą dla króla i królestwa. Powołując się na kanon *Redintegranda*, żądali zwrotu zagarniętych ziem oraz odszkodowania w wysokości 30 000 grzywien polskich⁶⁸. Następnie pełnomocnicy strony polskiej wskazali sędziom, że na podstawie „konstytucji Bonifacego VIII” (recte Klemensa V *Saepe contingit*) można na tym etapie procesu powołać i przesłuchać świadków, a potem wydać zaocznie ostateczny wyrok⁶⁹. Wówczas sędziowie po naradzie i konsultacjach, m.in. z Gerwardem biskupem włocławskim, Florianem biskupem płockim oraz magistrem Piotrem kantorem włocławskim, wyznaczyli termin rozpoczęcia przesłuchań świadków na 2 czerwca⁷⁰.

Następnie polscy prokuratorzy ułożyli siedem tez procesowych (*intentiones*), na które mieli odpowiadać powołani przez sąd świadkowie. Brzmiały one następująco: 1) król, a wówczas księżę Władysław Łokietek posiadał ziemię pomorską; 2) w jego imieniu ziemię tę dzierżyli Przemysł i Kazimierz książęta kujawscy; 3) mistrz i bracia zakonnicy wyzuli króla z posiadania grodu i miasta Gdańska (*eiecerunt dictum dominum regem de possessione castri et civitatis Gdanczk*); 4) również z grodu i miasta Tczewa; 5) wyzuli wspomnianych książąt kujawskich Przemysła i Kazimierza z posiadania z grodu i miasta Świecia z przyległościami; 6) o tym wszystkim *in partibus illis et alibi est publica vox et fama*; 7) to wszystko *in partibus illis et vicinis est notorium*⁷¹. Pełnomocnicy przedłożyli owe *intentiones* na posiedzeniu sądu 30 maja w Brześciu Kujawskim i poprosili sąd przesłuchanie wskazanych 25 świadków. Sędziowie na podstawie tez

⁶⁶ Tamże, s. 15–18; H. Chłopocka, *Procesy Polski*, s. 73–74.

⁶⁷ Lites, s. 18.

⁶⁸ Tamże, s. 19–21.

⁶⁹ Tamże, s. 21; *Corpus iuris canonici*, p. II, kol. 1200 (C. 2 in Clem. 5, 11. = *Clementis V. Papae Constitutiones, liber V, titulus XI, cap. II*).

⁷⁰ Tamże, s. 21–22; K. Ożóg, *Intelektualiści w służbie*, s. 139.

⁷¹ Lites, s. 22–23; H. Chłopocka, *Procesy Polski*, s. 75–76; P. Maćkowiak, *Charakter procesu polsko-krzyżackiego*, s. 14–15; tenże, *Pojęcie notoryczności i famy w protokole procesu polsko-krzyżackiego z lat 1320–1321*, *Zapiski Historyczne* 87 (2022), z. 1, s. 12–15.

procesowych ułożyli odpowiednie pytania do świadków i odebrali od nich zeznania⁷².

Jedynym świadkiem z wykształceniem uniwersyteckim był magister Piotr kantor wrocławski, kapelan i podkanclerzy książąt kujawskich Przemysła i Kazimierza w latach 1307–1311 oraz pleban gniewkowski⁷³. Zeznał, że towarzyszył wraz z tymi książętami Władysławowi Łokietkowi do Byszewa, gdzie rycerstwo pomorskie przyjęło go za swego pana. Magister Piotr widział, jak Łokietek sądził Pomorzan i przejmował grody od Piotra Święcy, które przekazał książętom Przemysłowi i Kazimierzowi. Zaświadczył także o walkach Krzyżaków z księciem Kazimierzem i zdobyciu przez nich Tczewa oraz Świecia. Na pytanie, czy przodkowie Łokietka posiadali Pomorze, odpowiedział, że tak *quia rex Primislius fuit in possessione*, a wiedział to od swego brata Klemensa, który służył temu królowi i często z nim *in Pomoraniam equitavit*⁷⁴. Zeznanie Piotra kantora wrocławskiego było rzeczowe i oparte na własnych przeżyciach związanych z Pomorzem.

Po przesłuchaniu 25 świadków przez sąd królewscy pełnomocnicy zrezygnowali z powoływania kolejnych świadków, sędziowie zaś na posiedzeniu 1 X 1320 r. wyznaczyli na ich prośbę termin ogłoszenia ostatecznego wyroku w Inowrocławiu na 22 I 1321 r. Został on następnie przesunięty na 9 lutego z powodu nieobecności arcybiskupa Janisława i biskupa Domarata. Na posiedzenie sądu 22 I 1321 r. Janisław delegował swego zastępcę magistra Mikołaja dziekana gnieźnieńskiego, a Domarat Jana Łodzię archidiacona poznańskiego. Obaj duchowni brali udział w tym procesie i byli biegli w prawie kanonicznym, ale sąd w zmienionym składzie nie ogłosił jednak wyroku⁷⁵. Na początku 1321 r. Władysław Łokietek wysłał do Awinionu Filipa z Miłostawia w celu przeciwdziałania krzyżackim zabiegom w kurii papieskiej zmierzającym do podważenia i przerwania całego procesu. Zadanie to mógł on skutecznie realizować, jako bowiem jeden z prokuratorów królewskich bardzo dobrze znał przebieg całego procesu⁷⁶.

⁷² Lites, s. 23–50; H. Chłopocka, *Procesy Polski*, s. 76–78; J. Bieniak, *Środowisko świadków procesu polsko-krzyżackiego z 1339 r.*, [w:] *Genealogia – kręgi zawodowe i grupy interesu w Polsce średniowiecznej na tle porównawczym*, red. J. Wroniszewski, Toruń 1989, s. 18–21.

⁷³ Lites, s. 45–46; K. Ożóg, *Intelektualiści w służbie*, s. 43, 139.

⁷⁴ Lites, s. 45–46.

⁷⁵ Tamże, s. 50–55; H. Chłopocka, *Procesy Polski*, s. 78–80; K. Ożóg, *Intelektualiści w służbie*, s. 43, 133, 137.

⁷⁶ J. Bieniak, *Wielkopolska*, s. 161–162; H. Chłopocka, *Filip z Miłostawia*, [w:] *Wielkopolski*

Na wyznaczone w dniu 9 II 1321 r. w Inowrocławiu posiedzenie sądu papieskiego przybyli dwaj pełnomocnicy polscy Zbigniew ze Szczyrzyca i magister Jan Bródka oraz prokurator zakonny Zygfryd z Papowa, wraz z Fryderykiem doktorem dekretów, plebanem św. Jana w Toruniu. Królewscy prawnicy w przedłożonych *Allegaciones* domagali się od sądu wydania ostatecznego wyroku na rzecz króla polskiego. Umiejętnie posługiwali się argumentacją prawniczą, opierając się na *Dekrecie Gracjana, Dekretalach Grzegorza IX i Księdze szóstej Bonifacego VIII*. Zbigniew ze Szczyrzyca i Jan Bródka oparli się przede wszystkim na kanonie *Consultationibus singularum ex ministerio z Dekretalów Grzegorza IX* i stwierdzili, że zeznania świadków potwierdziły posiadanie Pomorza przez Władysława Łokietka oraz zbrojne zajęcie go przez zakon krzyżacki, dlatego też król winien uzyskać od sądu wyrok nakazujący Krzyżakom zwrot zabranych mu ziem⁷⁷. Przedstawiciele zakonu odpowiedzieli na polskie *Allegaciones* również w uczony sposób, posługując się argumentacją zaczerpniętą ze wspomnianych pomników prawa kanonicznego oraz justyniańskich *Digestów*. Zarzucili oni sędziom stronnicze działanie i proceduralne uchybienia w postępowaniu sądowym, odmawiając w konsekwencji uznania wyroku, który wydadzą⁷⁸. W tej sytuacji, następnego dnia (10 lutego) prokuratorzy polscy podważyli wszystkie krzyżackie zarzuty pod adresem sądu i procesu, odwołując się do konkretnych zapisów w *Dekretalach Grzegorza IX, Księdze szóstej Bonifacego VIII i Klementynach*⁷⁹. Jednak Zygfryd z Papowa w przedłożonych *Excepciones* podtrzymał poprzednie zarzuty wobec sądu, dodając, że arcybiskup Janisław był starostą kaliskim i należy do rady królewskiej, dlatego nie może być sędzią w sprawie polsko-krzyżackiej⁸⁰. Ponadto pełnomocnik zakonu oświadczył, że kwestionuje przedmiot sporu, może bowiem wykazać wobec papieża lub kompetentnego sędziego, że Pomorze nie należało do króla polskiego i jego przodków, „sed post mortem domini Mestvini ad regem Bohemie et tandem ad marchionem Brandenburgensem et ab illis ad fratres tytulo iusto devenit”⁸¹. Sędziowie nie uznali jednak tych wywodów strony krzyżackiej i na

słownik biograficzny, Warszawa–Poznań 1981, s. 183; K. Ożóg, *Intelektualiści w służbie*, s. 43, 47, 129–130.

⁷⁷ Lites, s. 56–57; *Corpus iuris canonici*, p. II, kol. 160 (X. 1. 29. 10. = *Decretales Gregorii IX, liber III, titulus XXIX, cap. X*); A. Wojtkowski, *Procesy*, s. 70.

⁷⁸ Lites, s. 58–59.

⁷⁹ Tamże, s. 61–62.

⁸⁰ Tamże, s. 63; H. Chłopocka, *Procesy Polski*, s. 83.

⁸¹ Lites, s. 64–65; K. Tymieniecki, *Studia*, s. 105; S. Zajączkowski, *Polska a Zakon w ostatnich latach Władysława Łokietka*, Lwów 1929, s. 28; M. Dygo, *Ekspansja terytorialna i władztwo*

wniosek polskich prokuratorów wydali ostateczny wyrok, skazując zakon na zwrot zagarniętego siłą Pomorza Gdańskiego i zapłacenie 30 000 grzywien polskich z tytułu przejętych dochodów z tej ziemi oraz uiszczenie kosztów procesu w wysokości 150 grzywien groszy praskich⁸². Zygryfd z Papowa nie przyjął tego wyroku i złożył od niego apelację do Stolicy Apostolskiej, która w wyniku działań polskich dyplomatów w Awinionie nie odniosła skutku⁸³.

W Inowrocławiu i Brześciu Kujawskim w czasie trwania całego procesu byli obecni wykształceni duchowni ze środowisk katedralnych Gniezna, Poznania i Włocławka powiązani z królem. Chodzi tu o wspomnianych już wyżej magistra Mikołaja dziekana gnieźnieńskiego, magistra Gerliba scholastyka gnieźnieńskiego, magistra Piotra kantora włocławskiego, Jana Łodzię archidiakona poznańskiego i Przeclawa ze Służewa archidiakona kruszwickiego oraz Wincentego kanonika gnieźnieńskiego i pisarza arcybiskupa Janisława⁸⁴. Niewątpliwie doradzali oni w kwestiach prawnych sędziom i pełnomocnikom królewskim. Ponadto za doradców sędziów można uznać także magistra Jana cystersa z Łekna oraz lektorów franciszkańskich z Inowrocławia Świętosława i Strogomira uczestniczących w pierwszych posiedzeniach sądu⁸⁵. Protokół czynności procesowych prowadził nieznan bliżej Mikołaj syn Ludwika de *Stregonio* i Bogusław z Sandomierza, notariusz arcybiskupa Jakuba Świnki i biskupa Domarata oraz współpracownik arcybiskupa Janisława⁸⁶. Natomiast po wyroku inowrocławskim ekskomunikę na zakon krzyżacki z polecenia Władysława Łokietka ogłaszał dominikanin Mikołaj, były lektor w Chełmnie i przeor w Elblągu⁸⁷.

W procesie inowrocławsko-brzeskim uczestniczyło ze strony polskiej czternastu wykształconych duchownych, nie licząc arcybiskupa Janisława, który był jednym z trzech sędziów mianowanych przez papieża. Tylko dwóch, tj. Filip z Miłostawia i Zbigniew ze Szczyrzyca było urzędnikami kancelarii monarszej, pozostali zaś wywodzili się ze środowisk katedralnych Gniezna (Mikołaj dziekan gnieźnieński,

terytorialne (1249–1309), [w:] *Państwo zakonu krzyżackiego w Prusach. Władza i społeczeństwo*, red. M. Biskup, R. Czaja, Warszawa 2009, s. 90–92.

⁸² Lites, s. 68–76; H. Chłopocka, *Procesy Polski*, s. 28, 84.

⁸³ Lites, s. 76–81; H. Chłopocka, *Losy wyroku*, s. 153–182; *taż*, *Procesy Polski*, s. 100–105.

⁸⁴ K. Ożóg, *Intelektualiści w służbie*, s. 44, 143.

⁸⁵ Lites, s. 8, 12; K. Ożóg, *Intelektualiści w służbie*, s. 41–42, 44.

⁸⁶ Lites, s. 4, 14, 50, 51, 75, 76, 81, 86; H. Chłopocka, *Procesy Polski*, s. 77–78, 85–86, 92, 95–96; K. Ożóg, *Intelektualiści w służbie*, s. 44, 124, 129.

⁸⁷ J. Bieniak, *Mikołaj (zm. po 1339)*, [w:] PSB, t. XXI, Wrocław 1976, s. 92; K. Ożóg, *Intelektualiści w służbie*, s. 44, 137.

Gerlib scholastyk gnieźnieński, Bogusław z Sandomierza kanonik gnieźnieński, Jan Bródka kanonik gnieźnieński i Wincenty kanonik gnieźnieński), Poznania (Jan Łodzia archidiakon poznański) i Włocławka (Piotr kantor włocławski, Przeclaw ze Służewa, kanonik włocławski) oraz klasztornych z Łekna (magister Jan cysters), Inowrocławia (franciszkańscy lektorzy Świętosław i Strogomir) i z polskiej prowincji dominikanów (Mikołaj, były lektor w Chełmnie). Dzięki ich biegłości w prawie kanonicznym ten proces tak istotny dla króla i Królestwa mógł się odbyć.

W latach 1314–1323 *litterati* w służbie Władysława Łokietka i Królestwa Polskiego stanowili grupę złożoną z siedmiu wykształconych w prawie kanclerzy i podkanclerzych oraz dziewiętnastu innych duchownych (w tym pięciu zakonników) zaangażowanych w dyplomacji oraz w procesie polsko-krzyżackim. Wykształceniem prawniczym (w prawie kanonicznym) legitymowało się piętnaście osób, stopień magistra *artium* posiadało dziewięć osób i jedna osoba stopień doktora dekretów. W Bolonii studiowało siedmiu duchownych (pięciu z nich objęło kanclerstwa) oraz jeden w Paryżu. Wywodzili się oni ze wszystkich ziem Królestwa Polskiego, głównie z Małopolski i Wielkopolski. Dominowali *litterati* pochodzenia szlacheckiego, tylko Franciszek z Krakowa, Gerlib ze Słupcy i Bogusław z Sandomierza byli pochodzenia mieszczańskiego. Ze znaczących rodów wywodzili się: Filip z Miłosławia i Piotr Szyrzyk (Doliwowie), Stefan z Kościelca (Leszycy), Jan Łodzia, Bodzęta z Wrześni i Bogufał z Kowala (Porajowie) Jan Grotowic (Rawicz), Wincenty (Napiwon), Piotr z Bytnia (Drogosławic) i Przeclaw ze Służewa (Pomian). Natomiast z drobnego rycerstwa pochodzili Janisław (Doraj), Nanker (Okszyce) i Zbigniew ze Szczyrzyca (Drużynita). Trzech spośród kanclerzy i podkanclerzych osiągnęło biskupstwo krakowskie: Nanker, Jan Grotowic i Piotr Szyrzyk, a z pozostałych duchownych służących władcy i Królestwu Polskiemu na stolice biskupie zostali wyniesieni Jan Łodzia w Poznaniu i Bodzęta z Wrześni w Krakowie. Wielu uzyskało bogato uposażone prałatury i kanonie w kapitułach katedralnych gnieźnieńskiej, krakowskiej, poznańskiej, płockiej i włocławskiej. *Litterati* z wykształceniem uniwersyteckim w służbie monarchy i państwa w latach 1314–1323 stanowili stosunkowo nieliczną grupę, ale ich wiedza i umiejętności przyczyniły się do sprawniejszego funkcjonowania kancelarii i dyplomacji (szczególnie w stosunkach z papieżem). Położyli też duże zasługi w staraniach o koronę królewską dla Władysława Łokietka, a także w kreowaniu jego wizerunku jako chrześcijańskiego władcy oraz w przeprowadzeniu procesu polsko-krzyżackiego w sprawie Pomorza Gdańskiego.

Nadesłany: 30 X 2022

Nadesłany po poprawkach recenzyjnych: 30 XI 2022

Zaakceptowany: 30 XII 2022

Prof. dr hab. Krzysztof Ożóg
Uniwersytet Jagielloński
Wydział Historyczny, Instytut Historii
ul. Gołębia 13, 31-007 Kraków
e-mail: krzysztof.ozog@uj.edu.pl

Résumé

The *Litterati* in the entourage of Vladislaus the Short around 1320

The article presents a group of 26 *litteratorum* (clerics with university education) involved between 1314 and 1323 in the activities of the monarch's chancellery of Vladislaus the Short, and diplomacy and in the Polish-Teutonic trial. The author has established that the group included 7 chancellors and sub-chancellors and 19 other clergymen serving in diplomacy and actively participating in the Polish-Teutonic trial. 15 persons boasted education in canon law; the degree of Master of Arts was held by 9 persons and 1 person was a Doctor of Decrees. The *litterati* in monarchical service came from all parts of the Kingdom of Poland, mainly from Lesser Poland and Greater Poland. They have been credited with improving the work of the chancellery and effective diplomacy in the Holy See, the efforts to secure the royal crown for Vladislaus the Short, as well as creating his image as a Christian ruler, and royal propaganda.

Bibliografia/Bibliography

Źródła

Corpus iuris canonici, editio Lipsiensis... instruxit Ae. Friedberg, p. I–II, Lipsiae 1879–1881

Ioannis Długossii Annales seu cronicae incliti Regni Poloniae, lib. IX, ed. D. Turkowska et alii, Varsaviae 1978

Jana Długosza Roczniki czyli kroniki sławnego Królestwa Polskiego, tłum. J. Mrukówna, ks. IX, Warszawa 1975

- Kodeks dyplomatyczny Wielkopolski*, wyd. I. Zakrzewski, t. II, Poznań 1878
- Lites ac res gestae inter Polonos Ordinemque Cruciferorum*, t. I: *Causa Junivladislaviae et Brestiae – Cuiaviae anno 1320–1321 acta*, ed. H. Chłopocka, Wrocław 1970
- Monumenta Poloniae Vaticana*, t. III: *Analecta Vaticana 1202–1360*, ed. J. Ptaśnik, Cracoviae 1914
- Vetera Monumenta Poloniae et Lithuaniae gentiumque finitimarum historiam illustrantia*, ed. A. Theiner, t. I, Romae 1860

Opracowania

- Abraham W., *Stanowisko kurii papieskiej wobec koronacji Łokietka*, [w:] *Księga pamiątkowa Uniwersytetu Lwowskiego ku czci 500 rocznicy fundacji jagiellońskiej Uniwersytetu Krakowskiego*, Lwów 1900, s. 1–34
- Adamska A., *Arengi w dokumentach Władysława Łokietka. Formy i funkcje*, Kraków 1999
- Balzer O., *Królestwo Polskie 1295–1370*, t. I–III, Lwów 1919–1920
- Bieniak J., *Geneza procesu polsko-krzyżackiego z lat 1320–1321 (inowrocławsko-brzeskiego)*, [w:] *Balticum. Studia z dziejów polityki, gospodarki i kultury*, Toruń 1992, s. 49–59
- Bieniak J., *Mikołaj (zm. po 1339)*, [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. XXI, Wrocław 1976, s. 92
- Bieniak J., *Środowisko świadków procesu polsko-krzyżackiego z 1339 r.*, [w:] *Genealogia – kręgi zawodowe i grupy interesu w Polsce średniowiecznej na tle porównawczym*, red. J. Wroniszewski, Toruń 1989, s. 5–35
- Bieniak J., *Wiec ogólnopolski w Żarnowie 3–7 czerwca 1319 r. a geneza koronacji Władysława Łokietka*, *Przegląd Historyczny* 64 (1973), s. 469–483
- Bieniak J., *Wielkopolska, Kujawy, ziemie sieradzka i łęczycka wobec problemu zjednoczenia państwowego w latach 1300–1306*, Toruń 1969
- Budkowa Z., *Nanker*, [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. XXII, Wrocław 1977, s. 514–515
- Chłopocka H., *Filip z Miłostawia*, [w:] *Wielkopolski słownik biograficzny*, Warszawa–Poznań 1981, s. 183
- Chłopocka H., *Losy wyroku wydanego w 1321 r. na procesie polsko-krzyżackim w Inowrocławiu*, *Roczniki Historyczne* 31 (1965), s. 153–182
- Chłopocka H., *Procesy Polski z Zakonem Krzyżackim w XIV wieku*, Poznań 1967
- Czaplewski P., *Tytułarny episkopat w Polsce średniowiecznej*, *Roczniki Towarzystwa Przyjaciół Nauk Poznańskiego* 40 (1914), s. 91–161

- Die Rolle der Juristen bei der Entstehung des modernen Staates*, hrsg. von R. Schnur, Berlin 1986
- Długopolski E., *Władysław Łokietek na tle swoich czasów*, Wrocław 1951
- Dygo M., *Ekspansja terytorialna i władztwo terytorialne (1249–1309)*, [w:] *Państwo zakonu krzyżackiego w Prusach. Władza i społeczeństwo*, red. M. Biskup, R. Czaja, Warszawa 2009, s. 79–104
- Gawlas S., „*Verus heres*”. Z badań nad świadomością polityczną obozu Władysława Łokietka w początku XIV w., *Kwartalnik Historyczny* 95 (1988), s. 77–104
- Guenée B., *L'Occident aux XIVe–XVe siècles. Les états*, Paris 1981
- Jan L., *Václav II. Král na stříbrném trůnu 1283–1305*, Praha 2015
- Jasiński K., *Uwagi nad kancelarią Władysława Łokietka i Kazimierza Wielkiego*, *Zapiski Towarzystwa Naukowego w Toruniu* 19 (1953), s. 72–89
- Jurek T., *Od dziedzica Królestwa do króla*, [w:] *Władztwo Władysława Łokietka. 700-lecie koronacji królewskiej*, red. W. Falkowski, P. Tyszka, Warszawa 2022, s. 87–118
- Jurek T., *Polska pod rządami obcego króla. Rządy czeskie w latach 1291–1306*, [w:] *Król w Polsce XIV i XV wieku*, red. A. Marzec, M. Wilamowski, Kraków 2006, s. 187–220
- Kaczmarek K., *Szkoły i studia polskich dominikanów w okresie średniowiecza*, Poznań 2005
- Kętrzyński S., *Do genezy kanclerstwa koronnego*, *Kwartalnik Historyczny* 42 (1928), s. 711–760
- Kiryk F., *Piotr z Falkowa*, [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. XXVI, Wrocław 1981, s. 396–397
- Korytkowski J., *Arcybiskupi gnieźnieńscy: prymasowie i metropolici polscy od roku 1000 aż do roku 1821, czyli do połączenia arcybiskupstwa gnieźnieńskiego z biskupstwem poznańskim*, t. I, Poznań 1888
- Kozłowska-Budkowa Z., *Franciszek z Krakowa*, [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. VII, Kraków 1948–1958, s. 77
- Kutrzeba S., *Urzędy koronne i nadworne w Polsce ich początki i rozwój do r. 1504*, *Przewodnik Naukowy i Literacki* 31 (1903), s. 637–644, 693–702, 769–778, 865–874, 961–987, 1105–1176.
- Les serviteurs de l'État au Moyen Âge. Actes du XXIXe Congrès de la SHMESP (Pau 1998)*, Paris 1999
- Maciejewski J., *Działalność kościelna Gerwarda z Ostrowa, biskupa włocławskiego w latach 1300–1323*, Bydgoszcz 1996

- Maćkowiak P., *Charakter procesu polsko-krzyżackiego z lat 1320–1321*, *Roczniki Historyczne* 87 (2021), s. 7–18
- Maćkowiak P., *Pojęcie notoryczności i famy w protokole procesu polsko-krzyżackiego z lat 1320–1321*, *Zapiski Historyczne* 87 (2022), z. 1, s. 5–25
- Maleczyński K., *Zarys dyplomatyki polskiej wieków średnich*, cz. 1, Wrocław 1951
- Marzec A., *Rada królewska w monarchii Kazimierza Wielkiego*, [w:] *Narodziny Rzeczypospolitej. Studia z dziejów średniowiecza i czasów wczesnonowożytnych*, red. W. Bukowski, T. Jurek, t. II, Kraków 2012, s. 803–830
- Marzec A., *Urzędnicy małopolscy w otoczeniu Władysława Łokietka i Kazimierza Wielkiego (1305–1370)*, Kraków 2006
- Nowacki J., *Borzysław*, [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. II, Kraków 1936, s. 370–371
- Ożóg K., *Intelektualiści w służbie Królestwa Polskiego w latach 1306–1382*, Kraków 1995
- Ożóg K., *Elity intelektualne w Polsce średniowiecznej. Stan i perspektywy badań*, [w:] *Genealogia – stan i perspektywy badań nad społeczeństwem Polski średniowiecznej na tle porównawczym*, red. J. Pakulski, J. Wroniszewski, Toruń 2003, s. 181–210
- Pakulski J., *Siły polityczno-społeczne w Wielkopolsce w pierwszej połowie XIV wieku*, Toruń 1979
- Paszkiwicz B., *Mennictwo Władysława Łokietka*, *Wiadomości Numizmatyczne* 30 (1986), z. 1–2, s. 1–112
- Piech Z., *Ikonoграфия pieczęci Piastów*, Kraków 1993
- Piech Z., *Symbole władcy i państwa w monarchii Władysława Łokietka i Kazimierza Wielkiego*, [w:] *Imagines potestatis. Rytuały, symbole i konteksty fabularne władzy zwierzchniej. Polska X–XV w. z przykładem czeskim i ruskim*, red. J. Banaszkiewicz, Warszawa 1994, s. 117–150
- Radziwiński A., *Stefan (Szczepan) z Kościelca*, [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. XLIII, Warszawa–Kraków 2005, s. 164–165
- Rybicka-Adamska A., *Zbigniew ze Szczyrzyca, kanclerz Władysława Łokietka i Kazimierza Wielkiego*, *Nasza Przeszłość* 78 (1992), s. 151–167
- Schmutz J., *Juristen für das Reich. Die deutschen Rechtsstudenten an der Universität Bologna 1265–1425*, t. 1, Basel 2000
- Schwinges R.Ch., *Student Education, Student Life*, [w:] *A History of University in Europe*, vol. 1: *Universities in the Middle Ages*, ed. H. de Ridder-Symoens, Cambridge 1992, s. 195–242
- Sikora F., *Ze studiów nad średniowiecznymi kancelariami polskimi*, *Studia Historyczne* 16 (1973), s. 3–47

- Sperka J., *Otoczenie Władysława Opolczyka w latach 1370–1401*, Katowice 2006
- Šusta J., *České dějiny*, Dílu II, Část 2: *Král cizinec*, Praha 1939
- Tymieniecki K., *Studia nad XIV wiekiem*, I: *Proces polsko-krzyżacki z lat 1320–1321*, *Przegląd Historyczny* 21 (1917–1918), s. 77–148
- Uruszczak W., *Spoliatus ante omnia restituendus. Znaczenie prawa kanonicznego w rozwoju ochrony posiadania*, [w:] *Possessio ac iura in re. Z dziejów prawa rzeczowego*, red. M. Mięka, W. Pęksa, K. Stolarski, Kraków 2012, s. 17–24
- Wojciechowski Z., *W sprawie Regnum Poloniae za Władysława Łokietka*, Lwów 1924
- Wojtkowski A., *Procesy polsko-krzyżackie przed procesem z lat 1320–1321*, *Komunikaty Mazursko-Warmińskie* 115 (1972), s. 3–101
- Wroniszewski J., *Ród Rawiczów. Warszowice i Grotowice*, Toruń 1992
- Zajączkowski S., *Polska a Zakon w ostatnich latach Władysława Łokietka*, Lwów 1929